

Кожны год мы прывязваем да нейкай постаці, даты, падзеі. Мы запраграмаваны да стварэння куміраў, ідэалаў, вобразаў-знакаў, стэрэатыпаў, нават тады, калі мы імкнемся аб'ектыўна растлумачыць гэтыя стэрэатыпы. С. Даніленка ўжо некалькі год імкнецца вывесці спецыфіку вобразнага ўвасаблення стэрэатыпаў у беларускай літаратуры. Гэтай тэме прысвечаны шэраг артыкулаў* і такія яго кнігі, як «Міф імперыі: хронікі зямнога раю. Спецыфіка сацыяльнай міфатворчасці ў савецкай і постсавецкай беларускай літаратуры ў кантэксце яе інфернальнай вобразнасці» (Мінск, 2004) і «Спецыфіка адлюстравання сацыяльных стэрэатыпаў у творах пісьменнікаў Беларусі XIX – XX стст.» (Магілёў, 2007).

Апошняе даследаванне выканана на падставе сацыяльнага метаду аналізу. С.І. Даніленка не закранае праблемы ўзроўню мастацкасці беларускай літаратуры, яго навуковыя інтарэсы пралягаюць у межах суадноснасці літаратурнага вобраза і сацыяльнага, этнічнага, гендэрнага стэрэатыпа таго ці іншага перыяду гісторыі Беларусі. Аб гэтым ён гаворыць так: «Сістэмазаванае вызначэнне мастацкіх узроўняў асэнсавання рэчаіснасці ў творах тагачасных савецкіх пісьменнікаў, ступені іх асабістай шчырасці ў апіванні рэалій савецкага жыцця, сэнсавай відавочнасці і схаванасці ў творах таго часу – гэта прадмет асобнага даследавання, таму ў дадзенай працы такія аспекты творчасці пісьменнікаў таго часу не характарызуюцца» [1, с. 128]. Аўтара цікавіць тэма адлюстравання масавых уяўленняў аб сабе і сваім асяроддзі, часцей распаўсюджаных ідэалагічных палітычных поглядаў, у яе міфалагічнай, біблейскай вобразнасці. Пры гэтым даследчык выводзіць больш распаўсюджаныя вобразы літаратуры: «скрыжалі» новай камуністычнай ідэалогіі, «вандроўку» ці «паход» да справядлівага сацыяльнага ладу жыцця, вобраз «сталі» і матыў «сталёвага звону» як адлюстраванне культу «новага «жывога» і «моцнага» бога», вобразы дэманалогіі і апакаліптычнага матыву як адлюстравання замежнай пурытанскай, капіталістычнай зтыкі і інш.

Небяспэчнасць такога аналізу, як паказала нядаўня гісторыя, – у спрошчванні літаратурнага працэсу, што пагражае вульгарызацыяй. Аднак сам час з яго масавай, дэмакратычнай культурай і ў сувязі з гэтымі працэсамі стандартызацыі, схематызацыі, папулярызацыі зноў вяртае літаратуразнаўцаў да даследавання спецыфікі адлюстравання сацыяльных стэрэатыпаў у мастацкіх творах.

Структура навуковай працы С.І. Даніленкі мае сацыяльна-гістарычны падзел: даследаванне спецыфікі адлюстравання сацыяльных стэрэатыпаў у літаратуры дакастрычніцкага і паслякастрычніцкага перыядаў. Аўтар прама не вызначае гэтую вядомую структуру: першая глава манаграфіі называецца «Спецыфіка адлюстравання сацыяльных стэрэатыпаў у творах пісьменнікаў Беларусі XIX – пач. XX стст.», другая – «Асаблівасці выяўлення сацыяльных стэрэатыпаў у творах пісьменнікаў Беларусі 20 – 90-х гг. XX ст.» Часовая абмежаванасць глаў і змена ідэалагічных стэрэатыпаў у творах – ад сармац-

* У прыватнасці, у «Вестнике Полоцкого государственного университета» за 2005 год, № 7 быў надрукаваны артыкул С.І. Даніленкі «Асаблівасці асэнсавання гендэрных стэрэатыпаў у кантэксце інфернальнай вобразнасці беларускай літаратуры XIX – пач. XX стагоддзя».

кай і народнай ідэй польска-беларускай шляхты, рэвалюцыйнага аднаўлення, праз камуністычную прапаганду да крытыкі савецкай улады – вымушаюць узгадаць менавіта традыцыйны (дакастрычніцкі і паслякастрычніцкі) падзел у савецкім літаратуразнаўстве.

Сам аналіз літаратурных тэкстаў і схема працы ўступаюць у няўнае спаборніцтва. Так, у адным і тым жа вобразе выступаюць як сацыяльныя, так і этнічныя стэрэатыпы, у творы другой паловы ХХ стагоддзя раптам з'яўляюцца стэрэатыпы ХІХ стагоддзя. Як прыклад, аналіз аповесці «Дзікае паляванне караля Стаха» і рамана «Чорны замак Альшанскі» У. Караткевіча ў першай главе «Спецыфіка адлюстравання сацыяльных стэрэатыпаў у творах пісьменнікаў Беларусі ХІХ – пачатку ХХ ст.».

«Дзікае паляванне» атрымлівае новую інтэрпрытацыю. Гэта ўжо не вобраз нацыянальнай мінуўшчыны, знак Пагоні, а «дэманічныя пачвары цемры і зла», з якімі змагаюцца «новы сялянскі Хрыстос са сваімі апосталамі», нахштальт «дванаццаці п'яных чырвонагвардзейцаў з паэмы А. Блока» [1, с. 85].

Безумоўна, ярлыкі сацыяльнага аналізу перашкаджаюць сур'ёзнаму знаёмству з даследаваннем, нахштальт вызначэння Рэчы Паспалітай як «узора бязладдзя і неразважнасці», а шляхты як «натоўпа злачынных вырадкаў і павятовых бражнікаў» [1, с. 49]. Напэўна, каб даследаванне стэрэатыпаў больш адпаведала логіцы рэальнасці трэба было фармаваць структуру аналізу з улікам псіхалагічнага кантэксту, марфалагічнага (а не сацыяльна-гістарычнага, тым больш палітызаванага) прынцыпу.

Тады і паэты савецкай рэспублікі не выглядалі б палітычнымі дэмагогамі, што падпарадкоўваюць універсальную міфалагічную вобразнасць да новай палітычнай сітуацыі. Аўтар быццам б вінавіць ў гэтам палітычны абставіны, але і не абараняе паэтаў, што прыстасоўваюцца да часу: «...не мастацкасці, па вялікаму рахунку, чакала партыя ад літаратуры...», а рыфмаваных белетрычных лозунгаў, якія б у розных варыяцыях басконца дублівалі досыць абмежаваны набор вобразаў і сімвалаў, зразумелых і даступных шырокім масам насельніцтва. У такой сітуацыі непазбежна уніфікаваўся, зніжаўся мастацкі ўзровень творчасці маладых савецкіх паэтаў (П. Глебка, А. Куляшоў, П. Панчанка і інш.) – з аднаго боку; класікі ж беларускай літаратуры вымушаны былі прыводзіць сваю творчасць у адпаведнасць з новымі ідэйнымі павевамі і патрэбамі – з другога» [1, с. 128].

Канешне, аўтар звяртаецца да вершаванай публіцыстыкі савецкага часу. Гэта – толькі частка савецкай паэтычнай спадчыны, таму абагульненні тут некарэктныя, хаця б таму, што была і так званая «ціхая» паэзія. І «рэлігійныя» матывы, вакол якіх будзеца аналіз вобразнага адлюстравання сацыяльнай іерархіі і «вобраза ворага», у савецкай паэзіі ўласцівы розным кірункам мастацкага слова – і вершаванай публіцыстыкі, і лірыкі кахання, і філасофскай лірыкі, і г.д. Напрыклад, у паэтычнай творчасці Караткевіча («Самсон», «Балада аб трыццаці першым сярэбраніку» і інш.) біблейскія матывы сведчаць, напэўна, аб сусветнай (пачынаючы з антычнасці) культурнай традыцыі мастацтва звяртацца да міфалагічнага канцініуму вобразнасці. С. Даніленка абыходзіць гэтыя кірункі творчасці ўвагай і прытрымліваецца думкі, што беларуская паэзія з дапамогаю народнай дэманалогіі і біблейскай вобразнасці абслугоўвала партыйныя дырэктывы і тэксты, да якіх ставілася як да сакральных, абапіраючыся на выказванні палітолагаў аб тым, што палітычны і рэлігійны культ маюць адны і тыя ж псіхалагічныя высновы.

Пры ўсіх недахопах аналізу, С.І. Даніленка спрабуе ўзняць новыя невывучаныя пласты вобразнасці беларускай літаратуры. Асабліва цікавым з гэтага пункту гледжання выглядае раздзел «Палеміка аўтастэрэатыпа польска-беларускай шляхты і яе гетэрастэрэатыпа ў творах пісьменнікаў Беларусі ХІХ – ХХ ст.», дзе ён даследуе адлюстраванне ідэі «сарматызму» на старонках літаратурных твораў. Правамерным нам падалося і вылучэнне з усёй шматстайнасці сучаснага літаратурнага дыскурсу дзвюх генеральных, хутчэй усё ж такі не сацыяльных, а эстэтычных, светаадчувальных дамінант – эсхаталагічнай (ці трагічнай) і іранічнай.

Аналіз сучаснага метафарычнага адлюстравання сацыяльных стэрэатыпаў даследчык пачынае зноў з твора Уладзіміра Караткевіча. Напэўна, геніяльнаму пісьменніку часовыя межы ставіць цяжка, яго творы супадаюць з мысленнем нашчадкаў і апярэджваюць іх. Але ці адлюстроўваюць яны стэрэатыпы? А можа стэрэатыпы нараджае крытыка, якая сёння чытае твор гэтак, а заўтра інакш, і шварцаўскай ценню ходзіць за неўміручым словам пісьменніка.

У вершы «Маленне аб чашы» Караткевіч называе Беларусь «мёртвай зямлёй». Паэта хвалюе стан беларускай мовы, яе знікненне з ужытку, забыццё нацыянальнай гісторыі. Даніленка выводзіць думку аб тым, што Караткевіч упершыню гаворыць аб чаканні нацыянальнага адраджэння. Але і засяроджае далей увагу на тым, што прызнанне беларускай зямлі «мёртвай» набывае ў другой палове 1980-х гадоў рэальныя рысы. Словы паэта матэрыялізуюцца пасля Чарнобыльскай трагедыі.

Аналізуючы паэтычныя творы на тэму Чарнобыльскай катастрофы, даследчык падкрэслівае тое, што вынікі аварыі агажасамліваюцца з вынікамі савецкай улады. Супадзенне часу аварыі і распаду камуністычнага парадку ў паэтычнай гісторыі абумоўлена. «Смяротную дозу» Беларусь атрымала таму, што «здроздзіла Богу і продкам», таму – «Смерці больш няма. Але няма і Несмяротнасці. Ёсць пачварнае Небыццё ці Іншабыццё, калі маці-зямля, што адеку давала апошні прытулак сваім дзецям, атручаная радыяцыяй» [1, с. 200]. Даследчык фіксуе апакаліптычныя матывы сучаснай беларускай лірыкі. Як

Апакаліпсіс мае амаральныя высновы, так і жыхары «мёртвай зямлі» таксама павінны ў такім зыходзе: «Ёсць грэшнікі, якіх не прымае Пекла: Іуда, Вечны Жыд і, паводле меркавання беларускіх паэтаў, беларусы...» [1, с. 200].

Гаворачы аб сучасных літаратурных стэрэатыпах С. Даніленка акцэнтуюе на ідэйным супадзенні такіх хрысціянскіх тэкстаў, як «Плач Іераміі» і «Апакаліпсіс» з вершамі чарнобыльскай тэматыкі, асноўны лагічны рад метафарыстыкі якіх можна зафіксаваць як грэх – пакаранне – пакаянне.

Асэнсаванне асабістай віны за мінулае рэалізуецца і ў такім эстэтычным стаўленні да падзей, як іронія, разгляду менавіта іранічных сучасных літаратурных тэкстаў аўтар прысвячае асобную главу кнігі: «Іранічнае асэнсаванне стэрэатыпаў савецкай культуры ў творах беларускіх пісьменнікаў 70 – 90-х гг. XX ст.». Напачатку аналізу зноў устае постаць геніяльнага У. Караткевіча, які стварыў «Легенду аб бедным д'ябле і аб адвакатах Сатаны» ў 1961 годзе (твор пабачыў свет напрыканцы 1980-х гг.). С. Даніленка вызначае твор Караткевіча як антыпартыйную сатыру. Адрознае пытанне, ці адрознівае крытык іранічнае і сатырычнае ці камічнае як эстэтычныя катэгорыі? Пытанне гэтае вісіць на працягу ўсяго чытання главы, таму што творы, што аналізуюцца ў манаграфіі, рознай эстэтычнай, жанравай сутнасці: «ананімная» сатыра Ведзьмака Лысагорскага «Сказ пра Лысую гару» і «побытавая містэрыя» Г. Марчука «Блудны муж і Варвара», постмадэрнісцкі тэкст Францішка Хлуса і Марціна Юра («ананімны») «Здані і пачвары Беларусі» і «лубочная» п'еса С. Кавалёва «Стомлены д'явал». Аб'ядноўвае гэтыя творы інфернальная сімволіка, якую С. Даніленка класіфіцыруе, як метафары новага жыцця і недалёкай мінуўшчыны (перабудовы і савецкасці).

Трапна заўважае Даніленка і яшчэ адну агульную тэматычную рысу сучасных твораў – нацыянальная самаідэнтыфікацыя. Крытык лічыць, што з асэнсавання нацыянальнай трагедыі пачынаецца сучасная літаратурная думка. Менавіта як трагедыю (не іронію) трактуе аўтар метафару няўдалага шлюбу гераіні п'есы Марчука («Блудны муж і Варвара»).

С. Даніленка падкрэслівае размежаванасць сучасных аўтараў. Для адных хрысціянская сімволіка дапамагае захаваць рэшткі камуністычнай ідэалогіі. Для другіх – д'ябальскі досвед прыходзіць да беларусаў разам з іншаземцамі і іх светамысленнем, сацыяльнымі і эканамічнымі тэорыямі. Зноў прыходзіць чарга да «антысармацкага» пафасу. Але цяпер ён трактуецца як «сталая традыцыя» «беларускай літаратуры, як літаратуры «мужыцкай» [1, с. 226]. Можа ўсё ж такі – сялянскай ці вясковай, бо пісьменнікі Саюза пісьменнікаў савецкай Беларусі паходзілі з вёскі і стваралі, у большасці сваёй, так званую вясковую (у рускім варыянце – «деревенскую») літаратуру, і называць іх («філалагічнае» пакаленне) мужыкамі неяк абсурдна. А калі называць купалаўскую традыцыю «мужыцкай», дык гэта значыць трапляць у пастку пісьменніцкага вобраза («бо я мужык, дурны мужык»), а на самой справе паэзія Купалы – сімвалісцкая, савецкая, народная, але не «мужыцкая».

ЛІТАРАТУРА

1. Даніленка, С.І. Спецыфіка адлюстравання сацыяльных стэрэатыпаў у творах пісьменнікаў Беларусі XIX – XX стст.: манагр. / С.І. Даніленка. – Магілёў: МДУ імя А.А. Куляшова, 2007. – 585 с.

*Н.Б. ЛЫСОВА, кандыдат філалагічных навук, дацэнт
(Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт)*